

נס פך השמן: האומנם מקור לבירור יחסם של חז"ל להשמנתאמי?

מאת ורד נעם

א. פתיחה: למשמעו של סיפור פך השמן

הגדרתו של חג החנוכה מצוטטת בתלמוד הבבלי מחור מגילת תענית:² 'אמי תנוכה [חז"ל] בכ"ה בכסליו⁴ יומי⁵ תנוי⁶ [אינן] דלא למספד בהון⁸ [ודלא להתענות בהון].⁹ ציטוט זה של מגילת תענית מתבאר בסוגיה, תיכף לאחריו, במעשה המפורסם בינס פך השמן:¹

שבת כא ע"ב, העסה המבא לילן הוא על פי דפוס ונציה ר"פ. מפור חילופי נוסחאות הבאו מכתבי ויד: טורונטו, פרידברג 9-002 (מספר במכון לחזלומי כתבי היד הספרים האומי והאוניברסיטאי בירושלים: F70583). לוח: ט: אוקספורד 366 (מספר במכון F18347). לוח: א: לונדון 5558 Or. 150 (מספר במכון: F6519-20). לוח: ל: וטיק 127 (מספר במכון F8606). לוח: ו: מינכן 95. לוח: מ.

מגילת תענית היא תעודה ארמית קצרה מיני הבית השני המונה כשלושים חמישה תאריכים בשנה האסורים בתענית, ומקצתם אינם במספר, בשל שמחות וניצחונות אשר אירעו בהם. על מגילת תענית ועל ביאורה, רמכונה 'סכוליון', ראו: ו' נעם, 'לנסחיו של ח"סכוליון' למגילת תענית, תרביץ, סב (תשנ"ג), עמ' 99-55, והסקירה הכיולוגרפית בהערות שם עמ' 55-58; תנ"ל, 'שתי שדויות על נרוב המסורה של מגילת תענית ועל מצאן של נוסח הכלאיים לביאורה', תרביץ, סה (תשנ"ז), עמ' 389-416. סקירה כללית ראו גם אגל: ו' תבורי, מועדי ישראל במקופת המשנה וההלכה, ירושלים תשנ"ד, עמ' 307-322, והספרות המובאת שם. המהדורה המדעית למגילת ולביאורה אשר שימשה עד כה את החוקרים היא מהדורת ליכטנשטיין: Eine Unter-Hebräisch-hellenistische H. Lichtenstein, 'Die Fastenrolle - Hellenistische Geschichte', *Hebrew Union College Annual* (HUCA), VIII-IX (1931-1932), pp. 257-351. על טבלתיה ועל לקיחה של מהדורה זו ראו: נעם, 'לנסחיו, שם עמ' 59-60, ועמ' 92 הערה 155. אי שנסק כעת בהקפנה של מהדורה חדשה של המגילה לפי שעה ראו המהדורה ובמפתח אל: ו' נעם, מגילת תענית והסכוליון, טיכס, זמנס ומקורותיהם, חיבור לשם קבלת הוואר זקסווד לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תש"ז, הציטוטים שיובאו לוח' מן המגילה וביאורה נוסמכים על העתונים שבמהדורה זו, בתוספת תיקון וערכו. ראו עוד לוח'.

1. שבת, כא ע"ב, דפוס ונציה ר"פ. מפור חילופי נוסחאות הבאו מכתבי ויד: טורונטו, פרידברג 9-002 (מספר במכון לחזלומי כתבי היד הספרים האומי והאוניברסיטאי בירושלים: F70583). לוח: ט: אוקספורד 366 (מספר במכון F18347). לוח: א: לונדון 5558 Or. 150 (מספר במכון: F6519-20). לוח: ל: וטיק 127 (מספר במכון F8606). לוח: ו: מינכן 95. לוח: מ.

2. 'אמי תנוכה [חז"ל] בכ"ה בכסליו יומי תנוי [אינן] דלא למספד בהון [ודלא להתענות בהון]. ציטוט זה של מגילת תענית מתבאר בסוגיה, תיכף לאחריו, במעשה המפורסם בינס פך השמן:

3. שבת, כא ע"ב, דפוס ונציה ר"פ. מפור חילופי נוסחאות הבאו מכתבי ויד: טורונטו, פרידברג 9-002 (מספר במכון לחזלומי כתבי היד הספרים האומי והאוניברסיטאי בירושלים: F70583). לוח: ט: אוקספורד 366 (מספר במכון F18347). לוח: א: לונדון 5558 Or. 150 (מספר במכון: F6519-20). לוח: ל: וטיק 127 (מספר במכון F8606). לוח: ו: מינכן 95. לוח: מ.

4. שבת, כא ע"ב, דפוס ונציה ר"פ. מפור חילופי נוסחאות הבאו מכתבי ויד: טורונטו, פרידברג 9-002 (מספר במכון לחזלומי כתבי היד הספרים האומי והאוניברסיטאי בירושלים: F70583). לוח: ט: אוקספורד 366 (מספר במכון F18347). לוח: א: לונדון 5558 Or. 150 (מספר במכון: F6519-20). לוח: ל: וטיק 127 (מספר במכון F8606). לוח: ו: מינכן 95. לוח: מ.

5. שבת, כא ע"ב, דפוס ונציה ר"פ. מפור חילופי נוסחאות הבאו מכתבי ויד: טורונטו, פרידברג 9-002 (מספר במכון לחזלומי כתבי היד הספרים האומי והאוניברסיטאי בירושלים: F70583). לוח: ט: אוקספורד 366 (מספר במכון F18347). לוח: א: לונדון 5558 Or. 150 (מספר במכון: F6519-20). לוח: ל: וטיק 127 (מספר במכון F8606). לוח: ו: מינכן 95. לוח: מ.

6. שבת, כא ע"ב, דפוס ונציה ר"פ. מפור חילופי נוסחאות הבאו מכתבי ויד: טורונטו, פרידברג 9-002 (מספר במכון לחזלומי כתבי היד הספרים האומי והאוניברסיטאי בירושלים: F70583). לוח: ט: אוקספורד 366 (מספר במכון F18347). לוח: א: לונדון 5558 Or. 150 (מספר במכון: F6519-20). לוח: ל: וטיק 127 (מספר במכון F8606). לוח: ו: מינכן 95. לוח: מ.

7. שבת, כא ע"ב, דפוס ונציה ר"פ. מפור חילופי נוסחאות הבאו מכתבי ויד: טורונטו, פרידברג 9-002 (מספר במכון לחזלומי כתבי היד הספרים האומי והאוניברסיטאי בירושלים: F70583). לוח: ט: אוקספורד 366 (מספר במכון F18347). לוח: א: לונדון 5558 Or. 150 (מספר במכון: F6519-20). לוח: ל: וטיק 127 (מספר במכון F8606). לוח: ו: מינכן 95. לוח: מ.

8. שבת, כא ע"ב, דפוס ונציה ר"פ. מפור חילופי נוסחאות הבאו מכתבי ויד: טורונטו, פרידברג 9-002 (מספר במכון לחזלומי כתבי היד הספרים האומי והאוניברסיטאי בירושלים: F70583). לוח: ט: אוקספורד 366 (מספר במכון F18347). לוח: א: לונדון 5558 Or. 150 (מספר במכון: F6519-20). לוח: ל: וטיק 127 (מספר במכון F8606). לוח: ו: מינכן 95. לוח: מ.

9. שבת, כא ע"ב, דפוס ונציה ר"פ. מפור חילופי נוסחאות הבאו מכתבי ויד: טורונטו, פרידברג 9-002 (מספר במכון לחזלומי כתבי היד הספרים האומי והאוניברסיטאי בירושלים: F70583). לוח: ט: אוקספורד 366 (מספר במכון F18347). לוח: א: לונדון 5558 Or. 150 (מספר במכון: F6519-20). לוח: ל: וטיק 127 (מספר במכון F8606). לוח: ו: מינכן 95. לוח: מ.

באנקודטה נקודות, וחתת הניצחון האנושי הציבו מעשה נסים חף מזכים של החשמונאים עצמם.²⁰ באמצע המאה ה'ח' חלה תפנית במחקר, וחוקרים יהודים בני דור החזיה הלאומית עמלו להרחיח את תמיכתם והזדהותם של חכמי ישראל עם בית חשמונאי.²¹ באשר למעשה פך השמן, טען אלוף,²² מקורה של אגדה זו כביאורה של מגילת תענית ומשם הובאה אל תוך הסוגיה. הקשרה המקורי בתוך הסכוליון למגילת תענית, בהפטר לקשיה על משר שמונת הימים של תג התנוכה, מלמד שמעיקרו נועד הסופר לתרץ את אורך התג - שמונת ימים - ולא את עצם קביעתו.

ואולם נראה שהוויכוח על מגמתו של מעשה פך השמן לקה בחסר יסודי: הטענה משני הצדדים לא היו מודעים לתשתית הספרותית-הטקסטואלית של מעשה זה במחקר. בחינה מדויקת של המסורות לתנוכה המובאה בסכוליון למגילת תענית מערשה את רוב הנתונים שותמחקר נשען עליהם עד כה; מתברר שהסופר כצורתו בסוגיה הכבילה מונח לפנינו בשלכ תנייני, שאינו נובע כלל מן הסכוליון למגילת תענית. צורתו והקשר המקוריים של המעשה מלמדים שלא נתכוון מעולם להמיר אירועים היסטוריים במעשי נסים, כטענתו של מרתה החוקרים האחר, כשם שלא נועד מתחילתו לתרץ את אורכו של תג התנוכה, כשיטת המתנה האחר. חשוב מכל אלה - ההתבוננות באגדה על רקע נוף צמיחתה המקורי מלמדת שצגם ראייתה כמייצג בלעד של עמדת חז"ל ביחס לתג התנוכה - ונעקיצין להשמונאים - מטענת דוא.

ב. תוכנו של הסכוליון לתנוכה

הסכוליון, הפורש העברי הנספח אל מגילת תענית,²³ מברא את טיבם ותמנם של המאורעות הנמנים בתעודה קדמונית זו. אגב כך הוא סומך אל מועדי המגילה סופרים היסטוריים דרשות ואגדות, מתוך מחקר כפרשה²⁴ ל' כי אין הסכוליון המונח לפנינו בדפוסים חיבור אחד, כי אם תרכובת של שני חיבורים נבדלים, שתי מהדורות סכוליון: 'סכוליון א', שנסתמר ככ"ו אוסקפורד, ספריית בודליאנה, מיכאל 388 (קטלוג נויכאוואר 1867.2), וסכוליון ב', שנסתמר ככ"ח פרימה, ספריית הפלטינה, אוסף דה רוסי 117.2. שני כתיבי היד שונים זה מזה בתוכן, במבנה ובסגנון. ככל אחת משתי מהדורות המקור הללו כוננו יסודות קדמוניים

¹⁹ יחשמונאים בספרות חז"ל, ימי בית חשמונאי (עידן, 19) בעריכת ד' עמית וח' אשל, ירושלים תשי"ז, עמ' 276-261.

²⁰ לניתוחם ברות זו של מקורות חז"ל העוסקים בחשמונאים ראו הספרות המבאה אצל אפרון, שם, הערה 84.

²¹ ראו: אלוף ואפרון (לעיל, הערה 19), הספרות המבאה אצל שוורץ (לעיל, הערה 19), עמ' 442-443; 452-453, ליבסותיו של המפה במחקר ראו שוורץ, שם.

²² ראו לעיל, הערה 19.

²³ לספרות על הסכוליון ראו לעיל, הערה 2.

²⁴ נעם לנסחיו (לעיל, הערה 2) נעם, שתי עדידות (לעיל, הערה 2).

²⁵ לתואר כתיב היד, טיבם ויחסם זה לזה ראו: נעם, ליבסותיו, שם, עמ' 60 ואילך.

שכשנבנתו יתנים להחיל טמאן כל השמנים שבוהיל, וכשנבנה מלכת בית חשמונאי ונצתום, בדיק ולא מצאן אלא פך אחד של שמן¹⁰ שדחה מונח בחותמו של כ"ג (-כדת גזדל) ולא היה בו אלא להחליק¹¹ יום אחד. נעשה בו נס והחליק ממנו ח' ימים. לשנה אחרת קבעום ועשאום¹² ימים¹³ טובים בחלל והחזאו.¹⁴

המחקר העלה המידות על פרשנותם זו של חז"ל לתג התנוכה, שאין לה רע במקורות חיצוניים. ספר מקבים א' חולה את קביעת המועד בתנוכה המקדש וכליו: המנוחה, מונח הקטורת והחולות, ומדויג בעיקר את תוכנו של מונח העולה, שנשמא והוקם מחדש בייחושמונאים.¹⁵ במקבים ב' נקשר תג התנוכה אל תג הטוכות בו שמונת הימים,¹⁶ והודגשו אף בו תנוכה המקדש והמונח והעלאת האש במזבח.¹⁷ יוסף בן-מתתיהו, הנוצץ אף הוא את שורשי התנוכה בסידור המקדש בידי יהודה המלבי, מוסר שהתג מוכנה גטפס - 'אורתי' - ומתפש לכוני זה טעם מודעתו.¹⁸ מכאן שלא הכיר את המעשה בהחלפתה הנסית של מנורת המקדש.

על רקע מיעוטן של הדיעות על החשמונאים בספרות חז"ל בכלל, מתבלט סופר זה כרחיק כמעט היד שדווצע כפי חכמוני לרגע השא של המד השמונאי, אשר קבע תג לדורות. השקפה רווחת במחקר ההיסטורי ראה במעשה פך השמן, בתלמוד ובביאור למגילת תענית כאחד, השתקפות אחת מני רבות של מגמה משוערת של חז"ל להשכיח את זכרם של החשמונאים.¹⁹ על פי דעה זו, המירז חכמים את רחליה ההיסטורית של המד החשמונאי

¹⁰ של שמן] שמן מ מלא ו חסר א קטן ט קטן של שמן ל

¹¹ אלא להחליק] אלא כתי לוחליק מ אלי כתי להחלי ו שיעור להחליק אלא ט להחליק

¹² [...] ל

¹³ ועשאום] חסר מ ט

¹⁴ ימים] שמנ ימים ו שמונת ימים ט ח' ימי ל

¹⁵ טובים בחלל והחזאו] חסר ל

¹⁶ מקבים א' ד, ל-ט.

¹⁷ מקבים ב' א, ט. י. שם: ו. המוכר כולל את היום השמיני בתוך תג הטוכות, שלא כהלכה הפאחרת של חז"ל, שהדיעה את היוות 'רגל כפני עצמו' (בכלל, טוכה מו ע"א, מת ע"א ומקבילות).

¹⁸ מקבים ב' א, ג.

¹⁹ קדמוניות היהודים יב, 325.

אחד ממסותיה המרכזיים של המיאוריה המדיגישה את קיומם של פני רעיונות בין הממלכה החשמונאית לבין חכמי הפרושים במאה ה'ח' הוא אפסוביצי: *Parteipolitik der Hasmonaerzeit*. V. A. Pappas, *Vienna 1927*.

המחקר בשאלה זו מוצע אצל כמה משליליה של השקפה זו. לסקירת העיקרים העיקריים ולטענת שבנגד ראו: ג. אלוף, 'ההשקפה האומה והמכוח את החשמונאים', מחקרים בתולדות ישראל, א, תל אביב תשי"ז, עמ' 15-25. הידוע אפרון ספק את תולדות המחקר בשאלה זו מתוך ניסיון לזשוף את חלכי דורות שדורות כונמו ובמקום של החוקרים לדורותיהם היטו, לישטות, את מקנותיהם. ראו: אפרון, 'סדר החשמונאים בהיסטוריוגרפיה המודרנית', בספר: חקרי התקופה החשמונאית, תל אביב תשי"ט, עמ' 15-40. לטיול מחדש בענייה ולתיאור המחקר בעשורים האחרונים ראו: ד' שוורץ, 'שאלת התנוחת הפרושים למלכת החשמונאים', מדינת החשמונאים - לתולדותיה על רקע התקופה החלוציסית, בעריכת א' רפפורט ו' רונן, ירושלים-תל-אביב תשינ"ד, עמ' 442-453; י. נעם,

נוסח הכלליים (כ)	מכיליון א	מכיליון פ
זה נתון טעם לדברי		85
זה אמר כפרי הזג		86
זה אמר מעליך בקרב		87
ואין מורידין		88
מצות הולקתה		89
משמשקע החמה		90
עד שתכלה רגל מן השוק		91
ומצוה להניחה על פתח		92
ביתו מבחדין ואם היה		93
דר בעליה מניחה בחלין		94
הסמכה לרשות הרבי		95
ואם מתירא מן הגוים		96
מניחה על פתח ביתו		97
מבפנים ובשעת הסמכה		98
מניחה על שלתנו דריז		99

בכל אחד משני נוסחי המקור של הסכיליון לתנוכה (פ, א) כבר נתמכרו כמה מסורות, ובנוסח הכלליים נצטרפו כולן יחד. ואלה הנושאים הנוונים בכל אחד מן הנוסחים:

נוסח הכלליים	מכיליון א	מכיליון פ
'נס פד השמני' (שורות 1-15)	ההשוואה לתנוכה משה ושלמה (שורות 18-34)	'נס פד השמני' (שורות 1-15)
והשוואה לתנוכה משה ושלמה (שורות 16-34)	'נס פד השמני' (שורות 49-36)	ההשוואה לתנוכה משה ושלמה (שורות 18-34)
תיקון המזבח (שורות 41-35)	תיקון המזבח (שורות 53-50)	3
מעשה השופרים (שורות 48-41)	מעשה השופרים (שורות 49-43)	4
מה ראו לגמור הלל (שורות 62-50)	מה ראו לגמור הלל (שורות 50-70)	5
איפן ההולקה (שורות 99-71)	איפן ההולקה (שורות 75-71)	6

מכאן ואילך נודן בכל יחידה בפני עצמה ונבחן את אופן הרכבתן של המסורות זו לזו. לאורך של ניתוח זה יידון המעשה בפר השמן, מקורו, גלגוליו ומקומו בין שאר יחידות הסכיליון.

נוסח הכלליים (כ)	מכיליון א	מכיליון פ
ומה ראו לגמור בהן	ומצאנו מובח סתור ומקורו כל שמנה וכלי שרת ולכך נהיגה שמנה והיותה תוכה המזב[ח]	ומה ראו לגמור בהם
את ההלל		50
אלא שכל תשיעה		51
ותשיעה שדמבי"ה		52
עושה להם לישראל		53
היו מקדימין לפניו		54
בהלל בשרת		55
ובשבת ובחודאה		56
כענין שני		57
ויענו בהלל		58
ובחודות ליי כי טוב		59
וגומר		60
מצות תנוכה נר		61
איש וביתו		62
והמהדרין נר לכל נפש ונפש		63
והמהדרין מן המהדרין		64
בית שמאי אומרים		65
יום ראשון מוליק שמנה		66
מכאן ואילך פותח תולדן		67
וב"ה אומרים יום ראשון		68
מוליק אחד מכאן +ואילך+		69
מוסיף תולדן		70
שני יוקים היו בצידד		71
אחד עושה כדברי ב"ש		72
ואחד עושה כדברי ב"ה		73
זה נתון טעם לדברי		74
		75
		76
		77
		78
		79
		80
		81
		82
		83
		84

מתכות לפני שביצא בת כשידה לפנים (רש"י) רבי יוסי בר יהודה אמר אף של עץ לא יעשה כדרך שעשו מלכי בית חשמונאי. אמר לו משם ראיה, שפירץ של ברזל היו חתפים בכעץ. העשיר עשואם של כסף, חזר העשיר עשואם של זהב.³⁹

בכריית ארץ תנוסח המלא של המעשה (כומי יון נכנסו...) כי אם רמיזה אליו בלבד. לעומת זאת ההמשך, 'העשיר עשואם של כסף...', אינו מוכח בסכוליון. נראה שלשון הסכוליון אינה נכונה על המסורת שבכרייתא, כי אם להפך: התנאים החלוקים בכרייתא נשענים על מסורת קדומה שהוציאה את המעשה מתחילתו, מציין מה שלפנינו בסכוליון.⁴⁰ לשון כ"י פרמה 'חוכרים בכעץ', היא ככל הנראה פיר שיבוש גרפי של הלשון המקורית העולה מן המקבילית: 'יחידים בכעץ'. המשפט יורו מתעסקין בהם כל שמנה', המסיים בנוסח פ את המעשה, מתמיה במקצת. התקנה של קנים להחליק ממוטות ברזל אינה מצריכה שמנה יגוס ואמנם, משפט זה חסר מן המקבילות (בפסיקתא רבתי,⁴¹ וכן במקבילה שיש לשחור בסכוליון א, ראו להלן). עיון בפתיחתו של קטע זה, המציע את ההקשר ההיסטורי מראשיתו (כומי יון נכנסו בני הסכוליון לרה הבת...), מלמד שהקטע היה מתחילתו יחדה נפרדת, מנתקת ממה שבא לפניו בסכוליון. פ לפיכך, מסתבר שבמקור לא נועד הסיפור ללמד מדוע נהגת תנוכה שמנה יגוס דוקא, נראה אפוא שעורך הביאור לתנוכה בסכוליון פ שיכך פסקה קצרה ועתיקה בתוך חיבורו, כתירוץ לקשייה מה ראו לצעוה זו שמנה' שבחזרה הקדמת שלן, ועל כן סיפח אל מעשה השיפודים כסופו 'התעסקו' של שמנה יגוס.

3. בניין המזבח

ומצאו מזבח סתור תתקוהו
כל שמנה וכלי שרת
ולקח נהגת שמנה
והיתה תוכת המזבח

מסורת זו מצויה בסכוליון א בלבד (שורות 50-54), ואין לה מקבילה בנוסח פ, ואף לא בספרות חז"ל כוללת. ראוי לזהיג כי במקומות המעטים שמצינו בהם נפץ חז"ל החיחסות

בבלי, ראש השנה כד ע"ב. ענדת ורה מה ע"א. מנתת כח ע"ב. ראו גפ: פסיקתא רבתי, ב, מהדורת איש שלום, ה ע"א.

39 ואלם הדרשה בפסיקתא רבתי, שפ: 'למה מוליק נרות בתוכה... נכנסו לכה המקדש ומצאו שם שמנה (ראו להלן) שפירץ של ברזל, חשודה יותר באחר, ואפשר שהיא כבר גשענת על לשון

הבבלי. הביטוי 'ומצאו שם לקוח, אלי, מנעשה פן השמן שמצאו במקדש, ואינו מתואם למעשה דידן (ובאת, לפי הסכוליון הוכחו השיפודים מבוזין אל המקדש), תנוסח 'שמנה שפרדים' אינו מתקבל על הדעת והוא ללא ספק שיבוש מעשה סופים. כך מוכח מן התקשר בכרייתא להלן, ראו: פסיקתא רבתי, שפ: הערה ה של מ, איש שלום, הברוי זוכים לכיסוס מתוך כח די של פסיקתא רבתי, כפי שהעירני ד"ר בנימין אליצור (לא כדברי אלון [לעיל, הערה 19], עמ' 14). ראו לעיל, הערה 39. 41

פסקים אלה משווים את גאולתם העתידית של שבי ציון עם תנוכה משה תנוכה שלמה. ואילו בפסוק ב' י' מודגש: 'וכן עשה גם שלמה את שמנה הימים', נראה שהמילים 'וכן רגם' (וּמַא; וְעָשָׂה) רומזות להשוואה של שמנה ימי תנוכה המקדש של שלמה אל שמנה ימים שעשה גם משה במשכן, לשיטתו של בעל מקבים ב, פסקה זו כספור עסקת בירדת אש מן השמים אצל שלמה ואצל משה, וכתורה נאמר שאחר שכעת ימי המילואים, 'ביום השמיני', יצאה 'אש מלפני ה'... על המזבח' (ויקרא ט א, כד), נראה, כפי שכבר העיר חוקריו של ספר מקבים, שהרקע להדגשתם של שמנה ימים בפסוק זו הוא תג התנוכה החשמונאית כן שמנה הימים.³⁵

בספרות חז"ל לא מצאנו ניסיון להעמיד את תנוכה הבית של שלמה על שמנה ימים ואף לא השוואה בין אורכיהן של תנוכה בכלל,³⁶ ואלם אסוציאציה מעניינת אחרת בין תג התנוכה לבין שלמה משקעת במדרש: 'אי' לך... ואתן שכעת ימים (=של תנוכה שלמה) היו ישראל אוכלין ושוחין ושמתים ומדליקים נרות (ו).³⁷ סוף דבר, מסורת א ומסורת פ עמומת הן, קטועות ומשובשות. אף על פי כן, תג משמרת כאן דרשה עתיקה, שנחשמה גם במקבים ב', ועיקרה השוואה בין תנוכה בית חשמונאי לתנוכה המשכן המקדשי. מסורת א, איש הלהת כנראה את שמנה ימים של תנוכה החשמונאים בשמנה הימים של שלמה, קרובה יותר למסורת שהכיר יסוד מקוריני, מזכר הגרסה הרחבה שעמדה בסוד ספר מקבים ב' שבדגנו. מסורת זו נעדרת מקבילה מפורשת בספרות חז"ל, ואף על כן התיירה במדרש רישום מרומז אחד.

2. מעשה השיפודים

על פי סכוליון פ (שורות 43-49) התקינו החשמונאים את מנורת המקדש מחדש, דרך אחר, משבעה שיפודי ברזל.³⁸ פעולה זו נמשכה שמנה ימים, ומכאן שמנה ימי התנוכה. מסכוליון א נעדר, לכאורה, עניין השיפודים (אבל ראו להלן). מעשה זה נזכר בכרייתא המוכחת בכבלי:

כתתיא, לא יעשה אדם בית תנית היתל, אסדרה תנית אולם... מנורה כנגד מנורה. אבל עושה של חמשה ושל ששה ושל שמנה [קנים] ושל שבעה לא יעשה אפי' של שאר מיני

35 ראו למשל מהדורותיהם של: א, כהנא, הספרים החיצונים, ב, א, חל אביב חרצ"י, עמ' קפב-קפג, S. Zeitlin & S. Tiedsche, *The Second Book of Maccabees*, New York 1954, pp. 112-113; 186 p. New York 1984, J. A. Goldstein, *The Anchor Bible, II Maccabees* (186-184).

36 הקשים בפסקים אלה בכלל ראו: גולדשטיין, שפ: עמ' 184-186. עם זאת, בפסיקתא רבתי, ב, מהדורת איש שלום, ז ע"ב. מניית 'שבע תנוכות' ואלם תנוכה שלמה אינה נמנית שם כלל, ושמנה ימים של תנוכה בית חשמונאי או של תנוכה אחרת לא נזכר בהקשר זהה.

37 באשית דבה, לה ג, מהדורת תיאודור אלבק, עמ' 332. על הפרישות המקבלת לטיבם של 'שיפודים' אלה ראו: ד' שפירבר, 'שפודי המקבים מה הם', סיני, גג (תשי"א), עמ' רפ-רפב, והצעתו שלן, שפ: 38

שבעת (1) הימים היו מתקנים בכלי שרת'. הוא מצייע לראות בנס פק השמן את הסיבה הישירה לשינוי ימי הדנוכה, ואלו היקונו של המזבח את הסיבה העקיפה: מן הטרדה של תיקון המזבח נבע ארוכו של נס פק השמן. מאמץ זה להרמוניזציה מלמד ש' יהודה היה מודע היטב לסתירה שבין מסורות תוכנה השונות, ואפילו כך עצם שמן של הזג (לפיכך נקרא תוכנה על שם תנובת המזבח?) לכך התיימק הנוכח את הזג בנס ההלקת המנוחה דווקא. הצייטוט שבפי ר' יהודה שירליאון יש בו כדי לתקן כמה מן השיבושים שנפלו בפי' אוסקפורד במעשה תיקון המזבח:

סבילאון א על פי ר' אוסקפורד סבילאון א על פי הציטיט באור ורע
ומצא מזבח סחור ומקורו אלא שסחור המזבח ובנאותו
כל שמנה וכלי שרת וכל שבעת הימים היו מתקנים בכלי שרת

מלשון תירוץ של ר' שירליאון, 'שרזו סרודים כל ז' ימים, כמו מן הצייטוט שלג, עולה שנטוס א שלפניו היה אכן 'שבעת הימים' ולא 'שמונה'. על פי נוסח הסבילאון של המצטט, קדמה למעשה המזבח השאלה: ילמה היא נהגת להדליק שמונה? גם בנוסח שלפנינו, שפל הסודר אל יהודה זו את החרוץ 'ולכך נהגת שמונה', מזה אפוא פשרם של 'שבעת הימים?' על פי השערתו של מנחם קיסטר,⁴⁸ ביקש המבאר לומר שהמזבח נסחר ונבנה יום אחד, ואלו את כלי השרת הקנו, כלומר סהרה, שבעה ימים, שהרי נטמאו ונזקקו להזאה בשללשי וכשיביע, 'ולכך נהגת שמונה'. על פי הצעתו, גרס גם הנוסח שלנו שרזו בר'אשיתו: 'ותקנו כל [שבעת] וכלי שרת' (וכלי = בכלי, ואי' תמורת בי'ית הוהס) בדומה לציטוט בספר אור זרוע. אלא שנוסח זה 'ותקו' במאור, והמתקן הפך 'שבעה' ל'שמונה' והסב את החריקו מכלי השרת אל המזבח. אשר לגרסתו של המצטט, סחור המזבח ובנאותו, במקום 'מצאנו מזבח סחור, ומקורו', זו גרסת מקור המתארת מפור ספר מקבים ואף מעדות חז"ל: 'זייצנו על מזבח העולה המזולל... ויתצו את המזבח... ויכנו מזבח חדש כראשון' (מקבים א' ד, מד-מז)⁴⁹. 'גנוז בני השמונה' את אבני המזבח ששיקצום מלכי יוד' (משנה, מדות א' א, 50) נראה שהיאור הריסת המזבח בידי החשמונאים לא הובן על ידי סופר מן הספרים אחריו ונמו של המצטט, והלשון 'ותקו' במכוון מסתור מובח' לימצא מזבח סחור'.

אשר ל'כלי שרת', במלחמת היהודים (א, 39) משתמש יוסף בן-מתתיהו בציטוט זהה, וכאותר ההקשר למש. הוא מוסר כי 'יהודה המלכי' יזכין כלי שרת (θεσσεα θεσσεα) חדשים והם הוכנסו למקדש, כי הראשונים נטמאו. הוא כנה מזבח אחר...'

דברים שבעל פה. אני מודה לפרופ' קיסטר על הערות חשובות ככמה מעניינה של מגילת תענית שחלק עמי ברות דעת ובירכות לב.

ראו גם: קמניוטי יב, 318.

על פי ר' קאומוני. ראו גם: בכלי, והוא מו ע"א: עברה וזה נב ע"ב: מדרש הגזל, שמת, כ, כא (מהדורת מ' מריליט, ירושלים תשי"ז, עמ' 260). ד"צ הופמן (מכילתא דר' שמעון בר יוחאי על

50

ספר שמות, פונקטורט חרס"ה, עמ' 115) ראה בהבאה של מדרש הגזל שרד של מכילתא דרשב"י והבאו בהדורו, אבל הקטע לא הובא במהדורה של אפשטיין ומלמד (י"ג אפשטיין וע"ז מלמד, מכילתא דר' שמעון בר יוחאי, ירושלים תשי"ז).

מפורשת לסיבת קביעת החנוכה⁴⁸ - אי נכר לתנוכת המזבח כשלעצמה. מסורת זו קרובה לון של מקבים א' (ד, מד-נט). החולה את הזג לזרות בתנוכת המזבח דווקא, ולא בהדלקת המנוחה⁴⁹, אכן, מטמבר שחונכת המזבח הייתה שיאה של תנוכת המקדש בכלל, ולפיכך נתכנה הזג בשם 'תנוכת המזבח'⁴⁴ לזרות. מקומו של המזבח מודגש מאוד גם בתנוכת המשכן, בתנוכת שלמה ובתנוכת הבית השני⁴⁵. נוסח א שלפנינו מגומגם ומשובש (ומצאנו מזבח סחור ומקורו כל שמנה וכלי שרת?) אבל צייטוט רב השייכות מסבילאון א מימי הביניים יכול לסייע בשחזור. בהלכות תנוכה מביא ר' יצחק מירנה בעל אור זרוע⁴⁶ בשם רב, ר' יהודה בר' יצחק, הוא ר' יהודה שירליאון,⁴⁷ תירוץ לשמונת הימים של נס פק השמן: החרוץ נסמר על עזרתה של 'עגלת תענית', ונראה שאף הצייטוט מתוכה הוא עדיין חלק מלשונו של ר' יהודה שירליאון, ולא של בעל האור זרוע עצמו:

מאי תנוכה תענית בעשרים חמשה בסביל... ונעשה בו נס והדליק ממנו שמונה ימים לשנה אחת קבעים ימים טובים בהלל ובחודא... הוא ונעשה נס שהיה דולק שמוני ימים פי מורי רבי יהודה בר' יצחק משום שהיו סרודים כל ז' ימים בבנין המזבח ובכלי שרת, דאמרי במגילת תענית: 'לזרות תנוכי בית השמונה' ולמה היא נהגת לזרות, אלא ששאריות בעבר ואמרו בו הלל והודאג, והדליק בו נרות במחרה, לפי שנכנסו ימים ביחל וטמאו כל הכלים ולא היה להם כמה להדליק שמונה ימים, וכשנב' די בית השמונה הביאו שבעה שפירי כריל חיסום בכעץ והמתולל להדליק, ולמה היא נהגת להדליק שמונה, אלא שסחור המזבח ובנאותו, וכל שבעת הימים היו מתקנים בכלי שרת, ופי', דמיד היו מתקנין שמונה ימים, אלא שהיו סרודין ולהיך ולשור כלי שרת ולעשות המזבח, ולא יכלו ליקח שמונה ימים. ולכך נעשה נס כפר שמונה ימים שמונה ימים, לפיכך נקרא תנוכה המזבח שנסחר ובנאותו.

ר' שירליאון מבקש ליישב את התנוכה המזבח בתלמוד לשמונת הימים - נס פק השמן - עם הנימוק המזבח במגילת תענית' (כל המשטטים בימי הביניים נהגו לכנות כך את המגילת ואת ביאורה כאחד): ילמה היא נהגת להדליק שמונה, אלא שסחור המזבח ובנאותו, וכל

כנון מעשה השיפודים בפסיקתא רבתי (לעיל, הערה 39) נס פק השמן בכלי, שבת כא ע"ב, תיעתוד וסחור המקיש בנוסח המאור של יעל תנסים, היסודים והיישועות' ונזכרים דוד כל בנוסח 'עזרת הלל' (השוו גם לנוסח המזבח במסכת סופרים ב, ד, מהדורת היינער, עמ' 343-344) הנודת האלו,

והנוסח הקדום של יעל תנסים' (יכניסי' פלאות...? מסכת סופרים ב, ג, עמ' 346).

אמנם נזכרים שם גם המערה, מזבח הקטורת והשולחן, אך הדגש הוא על בנין המזבח ותנוכה. במסכת שביך שתי המסורות הללו, והדלקת המזבח, כבר התלכס ר' יהודה שירליאון: ראו לוחן.

מקבים א' ד, נל, נת.

ראו יקרא ט' כד: במדבר ג, י ואילך, פד ואילך: מלכים א' מ, כב, סד-סז: דברי הימים ב' ג, א-ה.

עזרא ג, ב.

ר' יצחק בר' משה מירנה (אשכנזי) המתצת השיייה של המאה ה"ג: ראו: א"א אורבך, בעלי הווספת - תולדותיהם חבוריהם, שיתום, ירושלים תשי"ם, א, עמ' 436-447), ספר אור זרוע, ב,

46

זיטמיר תרבי"ב, סיני ש"כא.

ראשת המאה ה"ג, פריס: ראו: אורבך, שם, עמ' 320-335: לאחזונה: י"ז תא-שינע, הספרות הפישנית להלמד באירופה ובצפון אפריקה, ב, ירושלים תשי"ם, עמ' 107-108.

47

לצעמי, אישור נוסף לקדמות מסורתיותם. בהגשה זו עדיין מזהה זכר של הקשר האמרי שנשמר לדורות בין הולל לבין תג התוכה דווקא, שרד מן התוכה ההשמנונית הקדומה.⁵⁹ מסמך שייחודו של קשר זה נישטשש משתחלה אמרת הולל רווחת גם בראשי חודשים ובהולל של פסח, ומשורה זכרם של המאורעות ההיסטוריים.

אפשר שיש משמעות כלשהי להלחן: 'אמר... הולל (א) / 'לגמור... את הולל (פ). הלחן 'אמר הולל' הוא בבלתי, שכן בארץ ישראל, כאמור, לא הכירו את המנגן של אמרת תצי הולל, אם לא חילוף מקרי או מעשה מתיקנים לפניו, הרי זו ראה קטנה נוספת לטיב הארצישראלי של מסורת סכוליון א' ולבלחיו של סכוליון פ' כפי שפירדנו במקום אחר.⁶⁰

5. אופן ההלחן: 'מצות תוכה... (שורית 71-75)

בנוסף פ מובאת מקבלה לכרייתא המפורסמת של מחלוקת בית שמאי וביה הלל בהלכות נרות תוכה, המוכרת מסוגיית שבת שבה פתחו את דיונו. בסכוליון פ מובאת פתיחה בשינוי לשון, קשה לדעת אם ביסוד השינויים עומד חילוק מסורות או פרפרזה חופשית על אותה הלכה תנאית. הכרייתא שבסכוליון קוטעה בכתב היד שבידנו או כמי מאבותיו כד מעתיק שהפנה להלמה: 'זכר כראות בכמה מדליון'. לפיכך, אין לדעת אם היו בנוסף יחידות נוספות ועד הכי ציטטה כרייתא זו עצמה.

ד. המעשה כפר השמן, גלגליו ומקומו בין מסורות הסכוליון

סכוליון פ פותח את הכיאר לתוכה במעשה השמן, המובא גם בכיאר למועד חגו בסוגיית 'מאי תוכה' שבה פתחו. אלא שנוסח המעשה בסכוליון פ נבדל מזה שבתלמוד הבדלים מכריעים:

שבת כא ע"ב פ	שבת כא ע"ב פ
שכשנכנסו יונים להיכל טמא	מפני שמטאו גוים
כל השמנים שבהיכל	את בית המקדש
וכשבה	וכשתפח
מלכות בית השמונאי	מלכות בית השמונאי
ונצתום	כדק ולא מצאו אלא
בדקו ומצאו בו	כך אחר של שמן
שמן טהור	שהיה מונח בתחתו של כ"ג
ולא היה בו אלא להחליק יום אחד	נעשה בו נס

59 לפי דברינו, מסמך שאין מקום להקשות על אי אמירת הולל בפורים (ראו: כבלי, מגילה ד ע"א).
 התופעה התייגת היא דווקא אמירתו של הולל כל שמנת ימי התוכה
 ראו: נעם, לנסיחוי (לעיל, הערה 2) עמ' 66.
 60 הפנים כאן על פי נפס ונעיה ר"פ. מבחר חילופי נוסחאות תוכה לעיל, הערה 1.
 61

אמירת הולל נזכרת בקצרה אגב היחידה השייגה של סכוליון א: 'זאמר בה הלל והחליק בה נרות בטורה' (שורה 40). בסכוליון פ הוקשה להלל יחידה שלמה (שורות 50-70) והמכמת בפסקים ופתיחת 'פתיחה רשמית': 'זמר ראו לגמור בהם את ההלל'. כאן מובא מעין הפסק בעוצא ג. יא. ייענו [כל הנס] בהלל ובהודות ליי כי טוב... נראה שפונת המטט הייתה לחלוח את אמירת הולל לכבוד תוכה בית השמונאי באמירתו בעת שמחת ייסוד תוכה השינוי⁵¹ בהמשך נדרש הפסק ילה הישועה... (תולים ג, ט) על אמירת הולל על תשועת ככלל. לדרשה יפה זו אין מקבילה ידועה, ונגר⁵² שיער שמקורה בכרייתא אבדה, עצם הדין של אמירת הולל בתוכה מצוי בתוספת⁵³ נדון בתלמוד⁵⁴ ונראה ששורשו הקדמון עוד כושי המאורעות עצגנס. אמירת הולל נרמזת כבר במקבים א': 'נעצם היום הזה נתון בשיריים... (ל, נד). במקבים ב', המדגיש את היות התוכה תשלום לסוכות, מחזקת התורה י' בענפי עץ ענפת הוד וכפפת תמרים בידיהם' (י, ז) כדרך שעושים בסוכות, ובוודאי הכונה כאן לגנעוץ הלולב תוך אמירת 'חודו לה' כי טוב' כבסוכות. על פי הלכה התוספתא⁵⁵ נאמר ההלל בפסח יום ולילה אחד בלבד, ובסוכות כל שמונת הימים. כאן ישיראל לא אמר תצי הולל כלל, והמנגן לומר הולל בחולל של מועד ובראשי חודשים לא ודה מקבל בה⁵⁶. לפיכך היה תג הסוכות תמג המעברק שב נאמר ההלל⁵⁷ ולא יפלא שההלל נעתיק גם לתוכה. 'חודו לה' כי טוב' הוא הפסק שבנאמר גם בעת תוכה תוכה היות השני (עורא ג, יא) ייענו בהלל ובהודות לה' כי טוב, ובעל מקבים ב' היה מודע לדמיון הוה. הוא מוכיר את אמירת ההלל בראשית ייסודו של הבית השני: 'והכתיבם שרו תמורי ההלל (א ל). גם יוסף ברכמחליו מטיעים כי יהודה המכבי הרכה 'בשירי חזירות ומנגינות על נבל' (קיימנויות יב, 324). ואכן, הלשונות 'הלל' ו'חודו' משוככות בהדגשה ככל הנוסחים של 'על הנסים' ו'הנרות ההלל'. על כן שיער גרין⁵⁸ כי עצם ההלכה של אמירת הולל נתחדישה לראשונה בתוכה, בידי בית השמונאי. הדגש על אמירת הולל בתוכה בשני הסכוליה הוא

- 51 השוואה בין המאורעות הולל כבר נרמזה במקבים ב', פקים א-ב. וראו הנמקה דומה לאמרת ההלל שבויא תפוי (לעיל, הערה 2, עמ' 387 והערה 66) כשם שבלי הלפט, ותימקים נוספים לאמירת הולל בתוכה.
- 52 H. Graetz, 'Die Halleuja und Hallel Psalmen', *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, XXVIII (1879), p. 203, n. 1
- 53 תוספתא סוכה ג, א. מהדורות ליברמן, עמ' 266. והתבאר בתלמודים: וראו המקבילות במהדורות ליברמן, שם.
- 54 כבלי, עירכי י ע"א.
- 55 לעיל, הערה 53.
- 56 ראו: תוספתא פסחים ג, ת, מהדורת ליברמן, עמ' 197; כבלי, תענית כח ע"ב; וראו דיוני של ליברמן, תוספתא כפסות, ד, עמ' 872.
- 57 על הקשר המיוחד בין תג הסוכות לאמירת הולל ראו: S. Stein, 'The Liturgy of Hanukkah and the First Two Books of Maccabees', *Journal of Jewish Studies*, V (1954), pp. 100-106
- 58 גרין (לעיל, הערה 52), עמ' 207-202.

[19]

השמן לל ועיקר, ובסכוליון פ הוא מוכא בגלגול מוקום וראשוני. הכרלי החוכ הנדלים מלמים בכרורו על העור קשור גנטי בין סכוליון התלמוד לאלה שבדנו. אף שמצד הלשון והסגנון ררדים החיבורים החיצוניים במידה ניכרת ממה שבתלמוד, הרי משוקצים בתוכם מקורות יחידאיים קדומים שאין זכר להם בתלמוד גופו או בסכוליון שלנו, והם מתאשרים מתוך מקורות חזק ספרי מקבץ וכינוס כד-מתוזה. ואת ועוד, במקרה זה נודמה לנו מסורת אחת ששוקפת בסכוליון יחצוני בשלב מוקדם של התוזה, ואלו בסכוליון התלמודי מצאנו בגלגול מאוחר ומעובד. מכאן עולה שהתוזהם וערכתם של סכוליון א רפ הורחשו באטמוספירה שעדיין הייתה פנויה מהשפעת התלמוד הכבלי. מעניין להזכנה שהענין של פר השמן בולט לעין גם בפיוט הארץ ישראלי הקדום. ראוי להביא כאן את זכריה של שולמית אליצור:

כמו אצל כל פייטני ארץ ישראל הקדומים, אין כאן (-פיוט יאר ננו לצלעי של הקליר) כל רמז לנס פר השמן המפורסם. סיפור זה שמקורו בתלמוד הבבלי אינו מופיע בשום מקור ארץ ישראלי. שחקנים של המקורות המדויקים והפייטניים כאחד יש בה כדי ללמד שבארץ ישראל אכן לא ידעו את העניין בעת הזאת.⁶⁸

נראה שמכאן אפשר להקיש גם על קדמתו ואופיו הארץ ישראלי של מסורת הסכוליון בגלגולן הראשון.

ה. סוף דבר

נראה שפרישת נס פר השמן מדגימה כמה מן המכשלות שמציבה ספרות חז"ל על העניין לברר את יחסם של חז"ל אל נושא מן הנושאים: (א) ריכזי הוריאייציות של ספרות זו; (ב) הדינמיות והנזילות של מסורתה; (ג) השפעתו המשותפת של התלמוד הבבלי על מסורת מקבילת או קדומת לו. כל אלה יש בהם כדי לעוות את התמונה השלה ממכלול המקורות. עדי הסכוליון לתוכה מביאים שלוש מסורות שונות המסבירות את המועד: (א) מציאת שמן טהור והדלקת המנורה; (ב) התקנת המנורה משיפויד ברזל; (ג) בניית המזבח. מכך השלש, מושתתה לשי הסכוליה רק המסורת בדבר השיפוידים, וכן כאה בשחזרו השוואה בין התוכה החשמונאית לבין תוכה משה ושלמה. ניסתו של החידוש, בעיקר בפרשתו ובסופו,⁶⁹ מלמד עליהן שנתנסחו מתחלה כל אחת לעצמה, ואלו הניסוחים המתכבדים ביניהן ככל אחת מן המהדורות קלושים ומאליצים. נראה שבימי הבית השני רווחו בציבור מסורת עממיות שונות בקשר לתוכה: דיו מסורת שקשרו את תאריך התוכה לחידוש עבודת המזבח, ודיו שכרכו אותו בהעלאת הנרות במנורה - אם על ידי מציאת שמן טהור ואם על ידי אלתור

68 יש אצור, פיוט התוכה, ספל מל ויאלי, ימי בית חשמונאי (עידן, 99) בעריכת ד' ענות חו' אשל, ירושלים תשנ"ז, עמ' 303-310. חרות הנונה לפרופ' שולמית אליצור ששיערה לי כנפש הפעה בענייני הפיוט.

69 מעשה השמן לפני שטמא גרים... עשאים יום טוב. מעשה השיפוידים: 'אלא כימי יו... תפוס כביעץ / לפי שכתבו יתנים... תפוס כביעץ התחילו להלך'.

[18]

398

לעיל, ליישב זו עם זו את המסורות הסותרות בדבר תוכה המזבח שבמגילת תענית ונס פר השמן שבסוגריי שבת, עולה שהמעשה בפר השמן לא היה מצוי כלל במגילת, שלו, כי אם בתלמוד בלבד. ואלו סכוליון א המקור, כפי שהוכרו המצטט, גרס כאן את המעשה בשיפוידים. גם מתוך כ"י אוקספורד שלפנינו ניכר שאינו מוסר את תוס המקור. לא ישמעים נטמא, כבסיפור נס פר השמן, כי אם 'ל' הכלים', התמורה בכללם. המשפט הלכתי לא היה שמן במה להחליק, אינו אלא סירוס מכון של המשפט המקורי: לא היה כמה להחליק שמן. לא השמן חסר, כי אם המנורה. המעשה המתאים כאן הוא מעשה השיפוידים ולא מעשה השמן. נראה שסיפורו של פר השמן הוכנס בחזק ד' לתוך מסורת א מתוך הבבלי, ורק אחרי ימיו של ר' יצחק מוריה, בעל אור זרוע.

נוסח הכלאיים של הסכוליון למעיד זה צמוד אל שלל מסורת פ. אל בין יחידותיה של מסורת פ הוא משלב מעשה אחד של א (תיקון המזבח). זוהי אחת השיטות האופייניות לו לשילוב בין שני הדיבורים⁶⁵ ואלם את מעשה השמן של מסורת פ הוא מתלח בקרסת 'נס פר השמן' של הבבלי. אין כאן כל הריגה מדרכי המיד: יוצרה של קומפליציה זו מרבה לשלב יחידות מתוך התלמוד הבבלי ואף להמיר קטעי סכוליון מקורי בקטעי תלמוד מקבילים⁶⁶. גם כוספו של הביאור מובאות כמה יחידות מתוך סוגריי הבבלי⁶⁷. עם זאת, תלמוד של בעל נוסח הכלאיים בגרסת התלמוד הבבלי גרמה במקרה זה להשתרשותה של ערות רווחת במקור, כאלו נס פר השמן מיוצג בתלמוד ובמגילת תענית, כאחד.

השוואה בין מסורות התוכה בבבלי ובסכוליון מלמדת, בעיקר, גם על ערכם ומצאם של סכוליון א וסכוליון פ. סכוליון א: המסורת בדבר הקמת המזבח ותיקון כלי שרת' שבסכוליון א איננה בבבלי כלל, וכן ההשוואה לתוכה משה ושלמה. מעשה השיפוידים, שזיה חלק מסכוליון זה במקור, אמנם גרמו בכרימא המוכא בבבלי, אבל נראה שצורתו שבסכוליון קדמה לינסחה, ונסח הסכוליון אינו מכיר את כל הפרטים הנזכרים בה. סכוליון פ: 'ידשה הולל' וההשוואה לתוכה משה ושלמה נעדרת מקבילה בתלמוד ובספרות חז"ל בכלל. הכרימא 'מצות נר תוכה' היא היחידה האחת שהייתה עשויה להיות קרובה או זהה למה שבבבלי, אלא שהיא קוטעה לפנינו ביד מעתיקים. בסכוליון א המקורי לא היה מעשה פר

65 ראו: נדם, מגילת תענית (לעיל, הערה 2) עמ' 74-84.

66 ראו: עמ' 84 והערה 115.

67 'מצות תוכה נר איש ובתו', 'שני וקנים היו בצידו', 'מצות הולקתה משתשקת תמיה', בתיחה האחרונה שילב העורר הלה, כנראה מדעתו. לפני שהביא את לשון הבבלי, 'זכשתה חסכה מניחה על שקתו דחיו', הוא הוסיף: 'אם מתיירא מן הגמים, יפתח ביתו מכפפים'. הלכה מעין זו תרבה בספרות הדלכה משמם של פוסקים אשמונים בימי הביניים. בעל הגדה מיימנות להלכה תוכה פ"ד ה"ש הביא לשון הרמב"ם עצמו, שם, ה"ח, 'בימי חסכה מניח אדם נר תוכה בתוך כמה מבטות...'; והשוו לשון הרמב"ם עצמו, שם, ה"ח, 'בימי חסכה מניח אדם נר תוכה בתוך ביתו מכפפים ואפילו (ו) הניחו על שולתו דיו', ובשכלי הלכה, סי' קפה, הלכות תוכה, מהדורת בוכר, עב ע"א. 'דבינו אפירם ד"ל היה אמר, עתה בה"ז (-במזן הזה) שאין מוליקין מבתינו מטב

לדעת מצד ימיו מכפפים ויש תולקין עלינו...'

מחזיש של המורה עצמה. שני הנושאים הללו אכן נזכרים בין פעולות הטרור של החשמונאים בספרי מקבים ובעזותו של יוסף בן-מתתיהו, הם מתבקשים משני שמוותי העתיקים של הוגה, אשר נודעו כבר בימי הבית השני: 'חוכה' ואורח⁷⁰.

הסיבה לקביעת משך המועד לשמונה ימים הייתה, כנראה, מעורפלות מקומת דגא. על כן נספתו לכל אחת מן המסורות 'חירוצים' מלאכותיים למספר שמונה, בסלוליו ובמקורות אחרים: את המוכח וכלי השרת, 'חיקני' שמונה ימים, בשיפודים 'המעסקי' שמונה ימים, על פי הבבלי הספיק השמן לשמונה ימים, וסופר מאוחר של פסיקתא רבתי אפילו חיקן את מספר השיפודים משבעה לשמונה⁷¹. ניכר שעורכי מהדורות הסלוליו ניסו את המסורת הללו יחד ודטליאו אותן זו לזו. אחת הדרכים שנקטו בשילובן הייתה הצגת מועשה אחד כסיבה לצצם קביעת המועד, ואחר – כהסבר לקביעתו שמונה ימים. בנוסח פ' משמש מעשה השמן סיבה לקביעת המועד, ואילו למעשה השיפודים הוקמה השאלה: 'מה ראו לעשות זו שמונה?'. לפיכך נוספה למעשה זה בסופו הסיים הבלתי משכנע: 'חידו מתעסקין בהם כל שמונה'⁷². בנוסח א הוקמה למעשה השיפודים השאלה 'למה נהגת לדורות', ואילו בניין המזכוכ מסביר כי 'לכך נהגת שמונה', לאמור, המוטיב של שמונה הימים לא נכלל במסורת הביאור הללו מראשית, ואף מסורת מציאת השמן לא הכילה הסבר לשמונה הימים בגלגולה הראשית. מסלוליו א נעדר לחלוטין עניינה של מציאת שמן, והוא מציע לחג הנמקת אחרת. בסלוליו פ מובא מעשה מציאת השמן בשלב התפתחות ראשוני: קישורו אל שמונה הימים רופף, ונצדו יש ביאורים אלטרנטיביים. לעומת זאת, מן הסלוליו שבחלמולד ניכט אותו מעשה עצמו אחרי שנתפתח, נהגבש דוחה מפניו את המסורת האחרת, לאיתרו של דבר, המעשה בשמן שהספיק לשמונה ימים מוכר מתוך סוגיה בבבליה אחת, ואך ורק מתוכנה: סופה של מסורת זו שדורה אל חור נוסח א במאוחר ושיבשה את גרסתו המקורית, ואף בנוסח הכלאים החליפה את הווריאציה הקדומה של סלוליו פ. עצמתה של מסורת זו בתודעתנו ובתודעת הדורות בהשוואה למסורת תנוכה אחרת היא דוגמה מאלפת לכורה הנצחת שקע לזן מסורת הבבלי בספרותנו ובתרבותנו. אלא שבכורה זו משקפת תהליכים תרבותיים מאתחלים, ולא את עמדתם של מקורות חז"ל עצמם. ביסודו של דבר, חז"ל מציעים לחג החנוכה את הנימוק המציע לו גם במקורות חיצוניים מימי הבית השני: חידוש עבודת המקדש לצורותיה ברדי החשמונאים. היסוד העל טבעי כפיפור פך השמן, כמו גם הצגתו כהסבר יחיד לקביעת החנוכה, אינם אלא מניפולציה בבליית שמניעיה כנראה ספרותיים ולא היסטוריים.

70 אף שישם אנו מוצאים את לחם הפנים ואת הקטורת בהדגשה לא פחותה, ואילו המועד נקשר דווקא לחנוכה המוכת. עוד יש לציין, כי כל ההשתלשלות הכרוכה בטרור המקדשי, כפי שמצייט אחת ספרי מקבים, אינה מוכרת לבעלי שני הסבוליה, אף שהחזקתה של שמונה הימים בתנוכה משה ושלמה נמדת במקבים ב', איז סבוליו א מכיר את הסבר של ספר זה כדבר שמונה ימים כמשלום לחג המוכת. מכאן ראהו נוספת לחתרששות השוליה מן הסבוליו בכללן, בדבר העדר תלות ישירה בין מהדורות הסבוליה לספרי מקבים.

71 ראו לעיל, הערה 40.

72 ואמנם, לשון מסיימת זו נעדרת מן המקבילות של מסורת א כברייחא כנבלי ובפסיקתא רבתי.